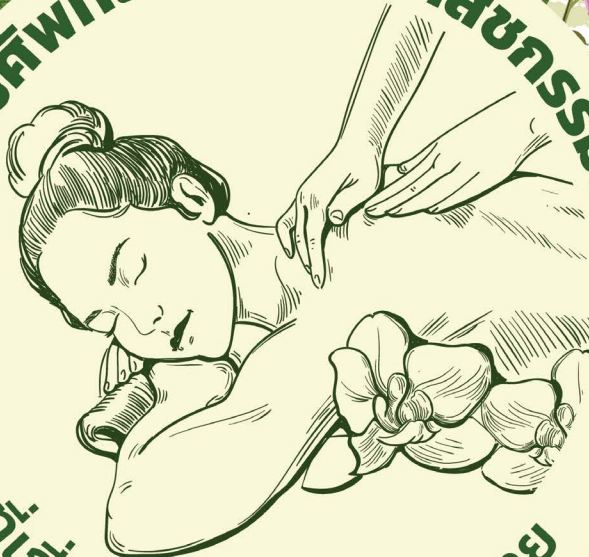

เพลงกรมแพทย์และเภสัชกรรมแพทย
ที่เกี่ยวกับการนวดไทย

สถาบันการแพทย์แผนไทย
กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแพทย์ไทย

ที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทย

คู่มือ พจนานุกรมศัพท์การแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย
ที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทย

ที่ปรึกษา

นายสมฤกษ์	จึงสมาน	อธิบดีกรมการแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก
นายเทวัญ	ธานีรัตน์	รองอธิบดีกรมการแพทย์ แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
นายสมศักดิ์	กรีชัย	รองอธิบดีกรมการแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก
นายวิชัย	โชควิวัฒน์	
นายชยันต์	พิเชียรสุนทร	ราชบัณฑิต

ผู้รวบรวม

กลุ่มงานวิชาการเวชกรรมและผดุงครรภ์ไทย
สถาบันการแพทย์แผนไทยกรมการแพทย์แผนไทย
และการแพทย์ทางเลือก

จัดทำโดย

สถาบันการแพทย์แผนไทยกรมการแพทย์แผนไทย
และการแพทย์ทางเลือก

พิมพ์ครั้งแรก

เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

จำนวน

๑๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

บริษัท เบสท์สเต็ป แอ็ดเวอร์ไทซิ่ง จำกัด

เจ้าของลิขสิทธิ์

กลุ่มงานวิชาการเวชกรรมไทย สถาบันการแพทย์
แผนไทย กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์
ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข

งบประมาณ

กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ISBN :

978-616-11-5453-0

คำนำ

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทยเล่มนี้ จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมและจัดระเบียบคำศัพท์เฉพาะทางที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทยโดยตรง พร้อมคำอธิบายที่มีความสำคัญในทางการแพทย์แผนไทย โดยอ้างอิงจากภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและองค์ความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน วัตถุประสงค์สำคัญของการจัดทำพจนานุกรมเล่มนี้ คือ เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถสื่อสารและเข้าใจความหมายของคำศัพท์ได้อย่างถูกต้องตรงกัน ส่งเสริมการใช้คำศัพท์อย่างเป็นระบบและเป็นมาตรฐานเดียวกัน ทั้งในด้านการศึกษา การสื่อสาร และการปฏิบัติงานด้านการนวดไทย

กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ตระหนักถึงความสำคัญของตำราเล่มนี้ ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษา อ้างอิง และสืบทอดองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทยอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ จึงได้จัดทำพจนานุกรมฉบับนี้ขึ้น โดยรวบรวมคำศัพท์ไว้ทั้งหมด ๑๓๙ คำ ครอบคลุมเนื้อหาหลักที่จำเป็นในการอ้างอิงด้านการนวดไทยอย่างครบถ้วน

ขอขอบคุณคณะอนุกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณะอนุกรรมการผู้ร่วมจัดทำพจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทย และผู้ที่มีส่วนร่วมทุกท่าน ที่ร่วมแบ่งปันความคิดเห็น ความรู้ และประสบการณ์ ตลอดจนให้การสนับสนุนจนการจัดทำพจนานุกรมฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา พัฒนา และถ่ายทอดองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทยต่อไป

(นายสมฤกษ์ จิงสมาน)

อธิบดีกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สารบัญ

หน้า

พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ที่เกี่ยวข้องกับ
การนวดไทย

ก	๑
ข	๓
ค	๔
ง จ	๕
ด ต	๗
ถ ท น	๘
บ ป ผ พ	๑๐
ม ย ร	๑๒
ล ศ	๑๓
ส	๑๕
ห อ	๒๕

ก

๑. **กด ก.** บังคับลง ช่ม ทับ ดันให้ลงด้วยมือ ส่วนของมือ แขน คอ ก เข่า เท้า ส่วนของเท้า อวัยวะอื่นใด หรือวัสดุอุปกรณ์อื่น สำหรับตรวจวินิจฉัย ป้องกัน บำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง เพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ หรือฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย.
๒. **กระดูก ก.** ชักเข้ามาโดยเร็วทันที งอเข้ามาโดยเร็ว เช่น ขากระดูก, อาการที่กล้ามเนื้อหดและยึดตัวขึ้นมาเองทันที ดังตำราแพทย์ตำบลดเล่ม ๓ [๔๓/๓] ตอนหนึ่งว่า “.. บางทีให้ชักมือกำแท้งอบิด บางทีให้กระดูกบางทีให้มีโลหิตออกมาทางจมูก ทางปาก บางทีให้ครึ่งเพื่อลูกขึ้นกระวนกระวาย ...” และดั่งคัมภีร์สรรพคุณ [๑๔/๓๒๔] ตอนหนึ่งว่า “.. อบเชยญวนแก้ปถวิธาตุกำเริบ ให้เจ็บหลังแลหลังแข็งเส้นท้องตึง ชักกระดูกให้ปวดมวนท้อง ...”
๓. **กระหม่อม ก.** อาการที่กล้ามเนื้อกระดูกเด่นเบา ๆ ขึ้นเองดั่ง คัมภีร์มูจนาปักขันทิกา [๒/๓๐๔] ตอนหนึ่งว่า “... ถ้านอนลงให้กระหม่อมริก ๆ เมื่อทุกขสัตว์นั้นผูกเปนพรรคิก แล้วให้ขัดทางปัสสาวะ...” โบราณเชื่อว่ากระหม่อมอาจเป็นนิมิตบอกเหตุร้ายหรือดีได้, เขม่น ก็เรียก.
๔. **กล่อมท้อง น.** วิธีการนวดอย่างหนึ่ง ใช้กับผู้หญิงในระหว่างตั้งครรภ์ ไตรมาสสุดท้าย โดยผู้นวดใช้ฝ่ามือนวดบริเวณท้อง ช่วยในการดูแลครรภ์และช่วยให้คลอดง่าย, นวดกล่อมท้อง ก็เรียก.
๕. **กล่อมมดลูก ก.** เร่งให้มดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น โดยการประคบบริเวณท้อง.
๖. **กษัยเส้น น.** ความผิดปกติที่เกิดในกล้ามเนื้อและเส้นเอ็นทำให้มีอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย ท้องผูก อ่อนเพลีย เป็นต้น.

๗. **การนวดไทย** น. ๑. การตรวจ การวินิจฉัย การบำบัด การรักษา การป้องกันโรคการส่งเสริมและการฟื้นฟูสุขภาพ โดยใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะการนวดไทย ทั้งนี้ ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย (พระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทยพ.ศ. ๒๕๕๖). ๒. การตรวจ ประเมินการวินิจฉัย การบำบัดฟื้นฟูสภาพด้วยวิธีการกด การคลึง การบีบ การจับ การตัด การดึง การประคบ การอบหรือวิธีการอื่นตาม ศิลปะการนวดไทย หรือการใช้ยาตามกฎหมายว่าด้วยยา ทั้งนี้ ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย. (ประกาศกระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๔๔ เรื่องการเพิ่มประเภทการนวดไทยในสาขาการแพทย์แผนไทย)
๘. **เกลียวปัดฆาต** น.แนวกล้ำมเนื้อหรือเอ็นที่ยึดกระดูกสันหลัง.

๒

๙. **ขบไหล่** น. อาการปวดข้อบริเวณส่วนของบ่าตอนที่ติดกับต้นแขน.
๑๐. **ขยำ** ก. กำหรือบีบย่ำๆ แล้วคลายมือสลับกันตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อให้กล้ามเนื้อคลายตัว.
๑๑. **ขัด** ก. ไม่คล่อง เช่น ขัดเบา. ไม่เป็นปกติ เช่น ขัดหัวไหล่.
๑๒. **ขัดไหล่** น.อาการรู้สึกเจ็บแปลบคล้ายมืออะไรมาเสียดแทงตรงบริเวณส่วนของบ่าที่ติดกับต้นแขน.
๑๓. **ชากรรไกรสลักเพชร** ดูใน สลักเพชร.
๑๔. **เข้าชื้อ** น. วิธีการนวดอย่างหนึ่ง ใช้กับผู้หญิงหลังคลอด เพื่อให้กระดูกเชิงกรานที่เคลื่อนออกจากกันกลับเข้าที่ อาจทำได้ ๒ แบบ คือ แบบที่ให้ผู้ถูกนวดนอนตะแคง ส่วนผู้นวดยืนอยู่ด้านหลัง แล้วใช้สันเท้าเหยียบกระดูกเป็นจังหวะตรงข้อต่อ สะโพก และแบบที่ให้ผู้ถูกนวดนอนหงายแยกขา ผู้นวดนั่งระหว่างขา มือจับขาทั้ง ๒ ข้างของผู้ที่ถูกนวด แล้วใช้อุ้งเท้าข้างที่ถนัดตีบริเวณช่องคลอด, เหยียบชื้อก็เรียก. ดูชื้อ ประกอบ.
๑๕. **เข้าตะเกียบ** น. วิธีการนวดอย่างหนึ่ง ใช้กับผู้หญิงหลังคลอด โดยให้ผู้ถูกนวดนอนตะแคง ขา ๒ ข้างซ้อนทับกัน ส่วนผู้นวดยืนคร่อม โดยหันหน้าไปทางศีรษะของผู้ถูกนวด ใช้ขาทั้ง ๒ ข้าง หนีบบริเวณต้นขาและสะโพกของผู้ถูกนวด แล้วใช้สันมือชนกัน กดขย่มบริเวณข้อต่อสะโพกเป็นจังหวะถี่ๆ โบราณว่า จะช่วยให้ข้อต่อสะโพกที่เคลื่อนออกจากเบ้าหลังคลอดกลับ เข้าสู่ที่เดิมได้, นวดเข้าตะเกียบก็เรียก. ดู ตะเกียบ ประกอบ.
๑๖. **เขีย** ก. ใช้นิ้วมือกดดันเข้าและดันออกบริเวณส่วนของร่างกาย ได้แก่ ร่องไหปลาร้า สะบัก ข้อพับแขน/ขา ใต้คอ หน้าแข้ง และข้อเท้า เพื่อให้กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ยืดออกเป็นปกติ.

๑๗. **คลัง ก.** ใช้มือหรือส่วนของมือ แขน ศอก เข่า เท้าหรือส่วนของเท้า หรืออวัยวะอื่นใด หรือวัสดุอุปกรณ์อื่น กดแล้วหมุนหรือเคลื่อนไปมา สำหรับบำบัดโรคหรืออาการบางอย่างเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ หรือฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกายคัมภีร์แผนนวด น. ตำราการแพทย์แผนไทย ฉบับหนึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง มี ๒ เล่ม พบรวบรวมไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ ตำรานี้เล่มที่ ๑ ว่าด้วยแผนภาพรูปคน แสดงจุดและเส้น ซึ่งแพทย์ใช้วิธีกดหรือนวดร่างกายเพื่อรักษาอาการของโรค และมีแผนภาพแสดงตำแหน่งในร่างกายเมื่อมีความผิดปกติซึ่งอาจเป็นสาเหตุของการเจ็บไข้ตอนท้ายกล่าวถึงชื่อของเส้นต่าง ๆ ทั่วกายมนุษย์ เล่มที่ ๒ ว่าด้วยส่วนสำคัญในตัวคนที่เรียกว่า อาการ ๓๒ ประการ อธิบายลักษณะอวัยวะภายใน การแบ่งชนิดและตำแหน่งที่ตั้ง จากนั้นบอกตำรายารักษาโรคต่าง ๆ และตอนท้ายกล่าวถึงยาม อันเป็นตำราทำนายบอกเวลาและเหตุการณ์เมื่อจะเดินทางไปในที่ต่าง ๆ.
๑๘. **เคล็ด อ. ก.** อาการที่กล้ามเนื้อ ข้อ เส้นเอ็นขัดตึงเล็กน้อย เช่น ขาเคล็ด คอเคล็ด. ๒. น. การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่เชื่อกันว่าเป็นการปิดเป่าหรือกันภัยหรือเหตุร้ายที่จะมีมา ดังคัมภีร์ประถมจินดา [๑๔/๓๓] ตอนหนึ่งว่า “... ถ้ากุมารเลี้ยงยากท่านให้เอาดอกชุมเห็ดเทศ ขมิ้นอ้อยบดทาตัวกุมารคืนภภาค ๑ ท่านให้เอาโพล ๓ ชิ้น พริกไทย ๓ เม็ด บดแล้วจึงเสกด้วยคาถานี้ (สัพเพทเวา ปิสาเจว อาพิกาทโยปิจชัคค ตาลปัตตติสวา สัพเพยักขา ปลายันติ) แล้วพ่นกระหม่อม มหารักแร้ ทาท้องน้อยแล้วจึงทำยาผูกข้อมือ กันสารพัดตานทรางทั้งปวง...”
๑๙. **เคล้น ก.** ใช้นิ้วมือ ฝ่ามือ สันมือ กดลงที่ส่วนของร่างกาย แล้วบีบแน่นไปมา.

๒๐. **จัดเส้น** ดู ดึงเส้น.
๒๑. **จก, จกจัด** ดู ดึงเส้น.
๒๒. **จันทกระลา จันทกลา** น. ลมประจำเส้นอิทา จันทะกาลากี้เรียก.
๒๓. **จับ** ก. ใช้มือหรือนิ้วมือสัมผัสหรือกำยึดส่วนต่างๆ ของร่างกาย.
๒๔. **จับชีพจร** ก. ใช้นิ้วมือแตะและกดเบาลงบนเส้นเลือดแดงบางเส้น เช่น เส้นเลือดแดงที่ข้อมือ ข้อพับ ลำคอ ข้อเท้าเพื่อประเมินกำลังของ เลือดลมหรือวินิจฉัยโรคหรืออาการ.
๒๕. **จับโป่ง** น. โรคชนิดหนึ่ง ทำให้มีอากาศปวดบวมตามข้อมีน้ำใสในข้อ โดยเฉพาะข้อเข่าและข้อเท้าแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ จับโป่งน้ำ และ จับโป่งแห้ง ดังคัมภีร์ตักกศิลา [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า ถ้าแลให้เสียดเช่า ชื่อว่าลมจะโป่งสะครวก็ว่า...”จะโป่ง ลมจะโป่ง หรือ ลมจับโป่งก็เรียก.
๒๖. **จับโป่งน้ำ** น. จับโป่งชนิดหนึ่ง มีการอักเสบรุนแรงของข้อเข่า ข้อเท้า ทำให้มีอาการปวด บวม แดงร้อน และอาจมีไข้ร่วมด้วย จึงมักเรียกว่าไขจับโป่ง. ดู จับโป่ง ประกอบ.
๒๗. **จับโป่งแห้ง** น. จับโป่งชนิดหนึ่ง มีการอักเสบเรื้อรังของข้อเข่า หรือ ข้อเท้า ทำให้มีอาการบวมบริเวณข้อเล็กน้อย. ดู จับโป่ ประกอบ
๒๘. **จับเส้น** ก. กด คลึง ดึงกล้ามเนื้อหรือเส้นเอ็นในกล้ามเนื้อ.
๒๙. **ใจติน, ใจเท้า** น. ๑. กลางฝ่าเท้า.๒. ตำแหน่ง กลางฝ่าเท้าสำหรับ ใช้ขนาดแก้โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นต้น ดังคัมภีร์แพทยไทยแผนโบราณ [๓๔/๓๙] ตอนหนึ่งว่า...” เบื้องนี้จะบอกเพศ ฟิงสังเกตบอกวิทยา อามะพารณวดบาทากลางใจตินเป็นที่ตั้ง.

๓๐. **ใจมือ** น. ๑. กลางฝ่ามือ ตำแหน่งกลางฝ่ามือ.สำหรับใช้นวด แก้อัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นต้น ดังพระตำหรับแผนพิดาษ กาก [๒/๑๔๒] ตอนหนึ่งว่า “.. ถ้าเปิดยานี้แล้วละบองยังมิลด ให้เอายานี้บิดเข้าไว้กลางใจมือใจเท้าทั้งหมดนั้นให้เกิดให้ตูด ละบองกลับลงมา แลยานี้ตีนักได้ใช้แล้ว...” ๒. หน่วยในมาตราดวงตามวิธีประเพณีของไทย ๑๕๐ เมล็ดข้าว เท่ากับ ๑ ใจมือ, ๔ ใจมือ เท่ากับ ๑ กำมือ, ๔ กำมือ เท่ากับ ๑ จ้งออน.

๓๑. **ดัด** ก. ทำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่คดโค้ง งอ หรือติดขัดให้ตรง หรือเข้าที่ เพื่อป้องกันหรือบำบัดโรค หรืออาการบางอย่าง หรือฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย.
๓๒. **ดัดกาย** น. ทำการนวดไทยกลุ่มหนึ่ง ใช้การดัด ดึง ปิดกล้ามเนื้อ หรือข้อต่อให้ยืดเหยียดหรือคลายออก เพื่อบรรเทาอาการ ปวดเมื่อยมืออยู่หลายท่า มักตั้งชื่อท่าแตกต่างกันไป ตามแต่ละสำนัก เช่น พับปีกไก่ ฉีกทุเรียน นางแอ่นลิ่วลม ลิงห้กัม สะบัดคอ.
๓๓. **ดึง** ก. เหนี่ยว ดึง และรั้ง เพื่อยืดเส้นเอ็น กล้ามเนื้อ หรือพังพืดของข้อต่อที่ยึดติดกัน ให้คลายออกหรือให้เข้าที่.
๓๔. **ดึงกระดูก** ก. เหนี่ยว ดึง และรั้ง เพื่อให้กระดูกเข้าที่.
๓๕. **ดึงเส้น** ก. ใช้นิ้วมือกดลงบนกล้ามเนื้อหรือเส้นเอ็นตามร่างกาย แล้วดึงขึ้น, จัดเส้น จก หรือ จกจัด ก็เรียก.
๓๖. **ตะคริว** น. อาการหดเกร็งตัวของกล้ามเนื้อ และค้างอยู่ ทำให้กล้ามเนื้อขาดเลือด เกิดอาการเจ็บปวด, ตะคิว ก็เรียก.
๓๗. **ตะโพก** ดู สะโพก.
๓๘. **ตะโพกสลักเพชร** ดูใน สลักเพชร.

ก ท น

๓๙. **ถ่ายเส้น** ก. ขับเลือดลมที่อยู่ตามเส้นหรือกล้ามเนื้อที่ตึง ขอดแข็ง หรือปวดเมื่อยให้ดีขึ้นโดยใช้ยา เช่น ยาธรณีสันตฆาตยาถ่าย กษัยเส้น.
๔๐. **ทับหม้อเกลือ** ก. เอาหม้อเกลือที่ตั้งไฟให้ร้อน วางบนใบพลับพลึงหรือใบละหุ่ง ซึ่งวางบนผ้าดิบ แล้วห่อรวบชายผ้า ทำเป็นกระจุกสำหรับถือ นาบบนหน้าท้อง หัวหน้าว เอว สะโพกขาหนีบ และตามตัวของหญิงหลังคลอด เพื่อเร่งให้มดลูกเข้าอู่ ขับน้ำคาวปลา และลดความตึงตัวของกล้ามเนื้อ, นาบหม้อเกลือ ก็เรียก.
๔๑. **นวด** ก. บีบ กด คลึง จับ ดัด ดึง บิด ทูบ ลับ ตบ ดี เป็นต้น ด้วยมือหรือส่วนของมือ แขน ศอก เข่า เท้าหรือส่วนของเท้า หรืออวัยวะอื่นใด รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์อื่น เพื่อส่งเสริมสุขภาพ บำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง ฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย หรือบางกรณีเพื่อการตรวจวินิจฉัยโรค.
๔๒. **นวดกล่อมท้อง** ดู กล่อมท้อง.
๔๓. **นวดเข้าตะเกียบ** ดู เข้าตะเกียบ.

๔๔. นาคบาท, นาคบาท (นาคะบาท) น. บริเวณแนวเส้นขีดสันหน้าแข้ง ด้านนอกที่ใช้ในการนวดแบบราชสำนัก และเชื่อมโยงไปยังจุด หรือ ตำแหน่งบริเวณใต้สะดือบนเส้นที่แล่นไปยังอวัยวะเพศ ใช้ขนาดแก้วโรค กามตายดำนดั่งตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๖๔] ตอนหนึ่งว่า “... แพทย์ ใดเมื่อได้เห็นโรคกล่อนเส้น ซึ่งขัดขวาง ให้นวดแต่เบื้องล่าง เหนือตาตุ่มข้างท้องน่อง แก้องคະชาติตาย เพื่อกล่อนร้ายมีลำพอง หนึ่งเส้นนำแข่งสอง รวมทำนองกล่อนปีตะฆาฏ บางที่เป็นไส้เลื่อน แปลแซเชือน โทษกาลิ เส้นกล่อนในคัมภีร์ พึงขยายเส้นใต้สุณย์ ใต้สะดือสักนิ้วกึ่ง ประจงคลึงตลอดจน เคียงเรียงเส้นสุณย์พูล ชื่อ นาคบาท บอกให้รู้...”.

๔๕. เน้น ก. กดลงน้ำหนักที่จุดนวดให้หนักแน่นขึ้น ในทางการนวดไทย จะเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากท่วง (กดโดยค่อย ๆ ลงน้ำหนัก ตรง จุดนวด).

บ ป ผ พ

๔๖. **บีบ** ก. กดด้านทั้งสองของส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเข้าหากันด้วยมือ ส่วนของมือ หรือวัสดุอุปกรณ์อื่น สำหรับบำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง เพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ หรือฟื้นฟูสมรรถภาพของร่างกาย.
๔๗. **ปัตมาต [ปัตตะคาด]** น. ๑. เส้นที่มีจุดเริ่มต้นบริเวณขอบเชิงกรานด้านหน้า เล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบนจะเล่นไปทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง (ถัดออกมาจากเส้นรัดตมาต) ถึงบริเวณ ต้นคอ ท้ายทอย ขึ้นศีรษะ แล้วลงมาที่แขนเส้นที่อยู่ด้านขวา เรียก เส้นปัตมาตขวาเส้นที่อยู่ด้านซ้าย เรียก เส้นปัตมาตซ้าย ส่วนเส้นด้านล่างจะเริ่มจากบริเวณหน้าขา เล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านใน เรียก เส้นปัตมาตใน ส่วนด้านนอกเริ่มจากบริเวณสะโพก เล่นลงมาถึงตาตุ่มด้านนอก เรียก เส้นปัตมาตนอก. ๒. โรคลมชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมักมีอาการปวดเมื่อยตามแนวเส้นปัตมาต เคลื่อนไหวไม่สะดวก ดังคัมภีร์แพนนวนด [๒/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “.. ชื่อว่าลมปัตมาฏก็ว่าผู้นั้นมักนั่งนักร ลูกนั่งมิได้ กัดให้แก้เส้นเอนทั้ง ๒ แลแก้เส้นแถวหลังทั้ง ๒ แลแก้เส้น บั้นเอวทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าลมแตกกล่อมมันให้แก้หัวเห่า แลท้อง แลรอบสดีอ แลบั้นเอวแลสันหลังนั้นคลายแล...”, ลมปัตมาต ก็เรียก, เขียนว่าปิฎมาต ปัตคาด ปัตมาฏ หรือ ปัตตะมาฏ ก็มี.
๔๘. **แผนการนวน** ดูใน แผนนวน.
๔๙. **แผนคว่ำ** ดูใน แผนนวน.

๕๐. **แผนนวด** น. ภาพแสดงเส้นต่าง ๆ บนร่างกาย พร้อมทั้งจุดหรือตำแหน่งบนเส้น สำหรับใช้ในการนวด ถ้าเป็นภาพแสดงตำแหน่งเส้นและจุดด้านหน้าของร่างกายมนุษย์ เรียกแผนหงาย ถ้าเป็นภาพแสดงตำแหน่งเส้นและจุดด้านหลังของร่างกายมนุษย์ เรียกแผนคว่ำ ภาพแสดงแผนนวดเหล่านี้พบใน ศิลจารึกตำรายาใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) หมอวชิราหัตถศาสตร์, แผนหมอนวด หรือ แผนการนวดก็เรียก.
๕๑. **แผนหงาย** ดูใน แผนนวด.
๕๒. **แผนหมอนวด** ดูใน แผนนวด.
๕๓. **เพลง** ก. อาการที่กล้ามเนื้อ ช้อ เส้นเอ็นตึงรั้ง หรือบิดไป เช่น ช้อเท้าเพลง.

ม ย ร

๕๔. มดลูกต่ำ ดูใน มดลูกเคลื่อน.
๕๕. มดลูกตะแคง ดูใน มดลูกเคลื่อน.
๕๖. มดลูกลอย ดูใน มดลูกเคลื่อน.
๕๗. เมื่อย ก. อาการเพลียของกล้ามเนื้อ เมื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำ ๆ อยู่เป็นเวลานาน.
๕๘. เมื่อยขบ ก. อาการที่เมือปวดเหมือนมีอะไรขบบีบ หรือกดอยู่ที่ตรงนั้น.
๕๙. เมื่อยล้า ก. อาการที่เมื่อยมากทำให้เดินเคลื่อนไหวได้ช้าลง.
๖๐. ยอก ก. รู้สึกเจ็บแปลบคล้ายมีอะไรมาเสียดแทง.
๖๑. รัตตมาต [รัตตะคาด] น. ๑. เส้นเลือดแดงใหญ่บริเวณขาหนีบเส้นข้างขวา เรียก รัตตมาตขวา เส้นข้างซ้าย เรียก รัตตมาตซ้าย. ๒. เส้นบริวารของเส้นอิทา และเส้นปิงคลา แล่นจากบริเวณขอบกระดูกเชิงกรานตรงขึ้นไปถึงบริเวณต้นคอ มี ๒ เส้นแนขนานไปกับกระดูกสันหลังเส้นข้างขวา เรียกรัตตมาตขวา.
๖๒. รัตตมาตขวา ดูใน รัตตมาต.
๖๓. รัตตมาตซ้าย ดูใน รัตตมาต.

๖๔. **ลมจะโป่งสะควิว** น. อาการตะคริวบริเวณท้องที่เกิดขึ้นร่วมกับจับโป่ง.
๖๕. **ลมตุตตะบัก** น. อาการปวดเมื่อยบริเวณสะบัก บ่า และไหล่ข้างซ้าย เช่น จากการนอนตะแคงด้านซ้ายนาน ๆ ทำให้เลือดลมตาม แนวเส้น อีทาและเส้นกาลทารีเดินไม่สะดวก.
๖๖. **ลมในลำไส้** ดูลม ลำไส้.
๖๗. **ลมในเส้น** น. ลมที่พัดประจำอยู่ตามเส้นต่าง ๆ ในร่างกาย เช่น ลมจันทกระลา พัดอยู่ในเส้นอีทา ลมสูญทกลา พัดอยู่ในเส้น ปิงคลา เมื่อลมเหล่านี้ผิดปกติจะทำให้ผู้ป่วยมีอาการปวด หรือ ชาตามแนวเส้นที่ลมนั้นพัดประจำ หรือบริเวณใกล้เคียง เป็นต้น การรักษาอาจใช้การนวด. การประคบ หรือการใช้ยาบางขนาน ดังคัมภีร์ ชวदार [๑๔/๔๓๑] ตอนหนึ่งว่า “...อนึ่ง ให้แพทย์พึงพิจารณาว่า ลมนั้นบังเกิดเพื่อในเส้น แลเนื้อ แลโลหิต แลกระดูก แลผิวหนัง แลหัวใจ พึงพิจารณาลมนั้นก่อน แล้วจึงพิจารณาว่าที่จะทราบ ไปในที่นั้น ๆ ให้ควรแก้โรคลม ถ้าลมจำพวกใดบังเกิดขึ้นในเส้น ขอบนวดแลยาประคบกินยา แก่ลมในเส้นจึงหาย...”.
๖๘. **ลมปะโคมทิน** น. โรคลมชนิดหนึ่ง ผู้ป่วยมีอาการปวดบวมตาม ข้อทั่วร่างกาย ทำให้กระดูกตัวไม่ได้ ร้องไห้มาก เป็นต้น ดัง คัมภีร์ตักกศิลา [๑๔/๕๐๗] ตอนหนึ่งว่า “... ลมปะโคมทินให้บวม ไปทุกข้อทุกลำให้มีพิษมีสงให้ไหวตัวมิได้ ให้ร้องไปทั้งกลางวันกลางคืน รวากะคอกจะแตกออกไป...”, เขียนว่า ลมปะโคมทิน ก็มี.

๖๙. **ลมปราณ** น. โรคระบบประสาทและกล้ามเนื้อชนิดหนึ่ง มักเกิดกับ กล้ามเนื้อแขน ขา หน้าอก และสันหลัง ผู้ป่วยมักมีอาการปวด บวม แดง ร้อน และเจ็บเสียวแปล็บ ต่อมามีอาการชาและแขนขาลีบ.
๗๐. **ลมปลายปัตคาค** น. โรคลมชนิดหนึ่ง เกิดจากเลือดและลมเดินไม่สะดวก ทำให้ผู้ป่วยมีอาการปวด บวม แข็ง และตึงที่กล้ามเนื้อ เอ็น เยื่อหุ้มกระดูก และริมหัวต่อกระดูก เป็นต้น.
๗๑. **ศุญทะกะลา** น. ลมประจำเส้นปิงคลา.

๗๒. **สลักเพชร** น. โครงสร้างของกระดูกบริเวณข้อบางข้อที่เมื่อสวมเข้าด้วยกันแล้วทำให้เคลื่อนไหวได้ เช่น ข้อต่อขอบกระดูกเชิงกรานตรงสะโพกกับหัวกระดูกต้นขา ทำให้ขาทางออกได้ เรียกตะโพกสลักเพชร, ข้อต่อขากรรไกรบนและล่าง ทำให้อ้าปากและกินอาหารได้เรียกขากรรไกรสลักเพชร, เขียนว่า สลักเพ็ด ก็มี.
๗๓. **สลักเพชรจุม** ก. อาการปวดสะโพก.
๗๔. **สลักเพ็ด** ดูใน สลักเพชร.
๗๕. **สะบักจุม** น. อาการปวดตึงบริเวณสะบัก ป่า และไหล่ข้างขวา มักจะเกิดเรื้อรัง อาจเนื่องจากการใช้งานที่แขนมาก และเป็นเวลานาน ทำให้เลือดลมตามแนวเส้นปิงคลาเดินไม่สะดวก.
๗๖. **สันทฆาต, สันทฆาต, สันทฆาฏ** น. ๑ เส้นที่มีจุดเริ่มต้นบริเวณขอบเชิงกรานด้านหน้า เล่นถึงตาตุ่ม เส้นด้านบนจะเล่นไปทางด้านหลัง ขึ้นข้างกระดูกสันหลัง ถึงบริเวณต้นคอ ท้ายทอย ขึ้นศีรษะแล้วลงมาที่แขนเส้นที่อยู่ด้านขวา เรียก เส้นสันทฆาตขวา เส้นที่อยู่ด้านซ้าย เรียก เส้นสันทฆาตซ้าย ๒. โรคเกี่ยวกับเส้นชนิดหนึ่ง ทำให้มีอาการจุกเสียดหน้าอก ดังคำอธิบายภาพแผนนวด [๔/๑๑๙] ตอนหนึ่งว่า"... ๓. เส้นนี้ทฆาตขวาแกยอกอก สลักอก ๗. เส้นนี้สันทฆาตซ้าย แก่เจ็บอกดังเป็นหนอง...". ๓. โรคชนิดหนึ่ง เกิดจากการ กระแทบกระแทกชอกช้ำอย่างแรง เช่น ตกต้นไม้ ถูกทุบถองโอบยตีทำให้เกิดเลือดออก เป็นลิ่มเป็นก้อนแข็งหรือเน่าเสีย อยู่ภายในเรียก โลหิตต้องพิฆาต ในสตรีอาการอาจรุนแรง หากเกิดขณะมีระดู แบ่งเป็น ๔ ชนิด ตามความรุนแรงของโรค ได้แก่เอกสันทฆาต โทสันทฆาต ตริสันทฆาต และอาสันทฆาต.

๗๗. **สันนิบาตดินตก** น. ชื่อโรคอย่างหนึ่ง ในทางการนวดไทย อาจเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น อัมพฤกษ์ ผู้ป่วยจะมีอาการกระดูกปลายเท้าไม่ขึ้น นิ้วเท้าไม่มีแรง อาจมีอาการบวมที่ปลายเท้า เป็นต้น.
๗๘. **สันนิบาตหนังตาตก** น. ชื่อโรคอย่างหนึ่ง ในทางการนวดไทยอาจเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น ไข้สูง ผู้ป่วยจะมีอาการหนังตาตก ลืมตาไม่ขึ้น ตาบวม เป็นต้น.
๗๙. **สูญทกลา [สูญทะกะลา]** น. ลมประจำ เส้นปิงคลา, สูรย์กาลาก็เรียก.
๘๐. **เส้นก้งซุง** ดู เส้นสุขุมัง.
๘๑. **เส้นกาลทวารี, เส้นกาลทารี, เส้นกาธารีก็เรียก [-กालะทวารี, -กालะทารี]** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบ มีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือแล้วแยกออกเป็น ๔ เส้น ๒ เส้นบน แล่นขึ้นไปตามชายโครงทั้ง ๒ ข้าง แล้วไปสะบักใน กำดัน และศิระชะ แล้ววกกลับมาต้นแขนลงมาตามแนวหลังแขน ทั้งสอง และแยกออกไปตามนิ้วมือทั้ง ๒ ข้าง ส่วน ๒ เส้นล่าง แล่นลงไปตามหน้าแข้ง จนถึงข้อเท้า แล้วแตกออกไปตามนิ้วเท้าทั้ง ๒ ข้าง ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๓] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเส้นหนึ่งชื่อว่า กาลทารีนัน แล่นออกมาแต่นาก็แล้วแตกออกเป็น ๔ เส้น สองเส้นนั้นแล่นขึ้นไป โดยทั้งสองแล้วไปเอาลำแขนทั้ง ๒ ตลอดออกไปถึงนิ้วมือทั้ง ๑๐ นั้นแลเส้นนั้นเล่าแล่นลงไปต้นขาทั้ง ๒ ลงไปตามลำแข้งทั้ง ๒.
๘๒. **เส้นกุงซุง** ดู เส้นสุขุมัง.
๘๓. **เส้นคิช, เส้นคิษณะ** ดู เส้นลิขินี.
๘๔. **เส้นฆานทารี** ดู เส้นกาลทวารี, เส้นกาลทารี, เส้นกาลธารี,

๘๕. **เส้นจันทกู่ส้ง, เส้นจันทะกู่ส้ง** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบ มีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือ แล่นขึ้นไปราวนมข้างซ้าย ผ่านไปที่คอ คาง และไปสิ้นสุดที่หูซ้ายซ้าย ดังคำอธิบายภาพ แผนนวด [๔/๓] ตอนหนึ่งว่า “...๑๒. จันทะกู่ส้ง รากโสดซ้าย...” คัมภีร์แผนนวด [๒/๙๔] ตอนหนึ่งว่า.... เอนเส้นหนึ่ง ว่าลวักส้งนั้นแล่นออกมาแต่นาภี ขึ้นไปราวนมซ้าย แล่นไป ข้างซ้ายแล้วไปหูซ้าย ออกเป็นรากหูซ้ายนั้นแล...” และ ตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๙๕] ตอนหนึ่งว่า”... หนึ่งเส้นชื่อ อรุ้งกู่ส้งพวงนั้นก็ว่า สัมปะสาโสนามปรา ภูฏชื่อว่าเปน สามอย่าง เส้นนี้แล่นออกมา แต่นาภีวิถีทาง ขึ้นไปไม่ขัดขวางตามราวนมเบื้องซ้าย หมายไปเนาเอาข้างซ้ายหมายหูซ้าย ดังอธิบาย เป็นรากโสดประสาท หมาย ดังบรรยายฉันนี้มา...”. เส้นกู่ส้งพวง เส้นลวักส้งเส้นสัมปะสาโสด หรือ เส้นอรุ้ง ก็เรียก.

๔๖. **เส้นทวารี่, เส้นทะวารี่** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบมีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือแล่นลงไปต้นขาขวา แข้งขวา ด้านในผ่านฝ่าเท้า โคนนิ้วเท้าขวาทั้ง ๕ นิ้ว แล้วกลับย้อนขึ้นมา ตามหน้าแข้งขวา ขึ้นไปนมข้างขวา ไปใต้คาง ลอดขากรรไกรข้างขวาแล้วไปสิ้นสุดที่ตาข้างขวา ดังคัมภีร์เพณนวด [๒/๙๔] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเส้นหนึ่งชื่อว่าทวารี่นั้น แล่นออกมาจาก นาภีแล้ว ตลอดลงไปเอาเท้าขวาแล้วกลับขึ้นมาตามคาง ผ่านขึ้นไปตามนมขวาแล่นเข้าไปใต้คางขวาแล้วแตกออกเป็น รากจักขุขวาแล...” และตำราโรคนิทานคำฉันท ๑๑ [๓๕/๙๓] ตอนหนึ่งว่า”... หนึ่งในเส้นทะวาคะตา บางตำรากล่าวพิปลาย ทะวารี่กำหนดหมาย บางธิบายทะวาระจันท์ เส้นนี้มีนามสาม ตามผู้แพทย์เคยสำคัญ วิธีดำเนินนั้น เส้นเดียวกันอย่างก้งขา แล่นออกแต่นาภี ข้างขวานี้แล่นลงมาตามแนวแห่งขาขวาสู่หน้าแข้งจนฝ่าเท้า ตลอดนิ้วทั้งห้านิ้ว พริ้วกลับขึ้นตามแข้ง เข้า หน้าขาขึ้นไปเอา ชายโครงสุดจนเด้านม ขึ้นคางแล่น ตลอดเข้า เอาลูกตาโดยนิยมน เป็นรากจักขุสม ให้กรอกกลับ กลับลิ้มแลเป็นเส้นจักขุขวา...”,เส้นทะวาคะตา เส้นทะวาระจันท์ หรือ เส้นรากตาขวาก็เรียก.

๔๗. **เส้นทะวาคะตา เส้นทะวาระจันท์** ดู เส้นทวารี่, เส้นทะวารี่.

๔๘. **เส้นทารี** ดู เส้นกาลทารี, เส้นกาลธารี.

๔๙. **เส้นนันทกระหวัด** ดู เส้นสุขุมัง.

๕๐. **เส้นบาทาทิก, เส้นบาทาทิก** ดู บาทาทิก, บาทาทิบ, บาทาทิก

๙๑. **เส้นประธานสิบ** น. แนวหลักในการขับเคลื่อนธาตุทั้ง ๔ ในร่างกาย ๑๐ แนว ทุกแนวมีจุดเริ่มต้นบริเวณรอบ ๆ สะดือ แล้วแยกกันไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ไปสิ้นสุดที่อวัยวะต่างๆ ประกอบด้วย เส้นอิทา เส้นปิงคลา เส้นสุมนา เส้นกาลทารี เส้นสหศรีรังสี เส้นทวารี เส้นจันทะภูลัง เส้นรุขำ (สุตัง) เส้นสุขุมัง และเส้นลิขินี ในหลักวิชานวดไทย จัดว่าเส้นประธานสิบมีความสำคัญมากกว่าเส้นอื่น ๆ ในร่างกาย ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๓] ตอนหนึ่งว่า"... แลมีเอน ๑๐ เส้น เปนประธานแก่ เอนทั้งหลายแล..." เส้นสิบ หรือ เอน ๑๐ ประการ ก็เรียก.

๙๒. **เส้นปัตมาตขวา** ดูใน ปัตมาต.

๙๓. **เส้นปัตมาตซ้าย** ดูใน ปัตมาต.

๙๔. **เส้นปัตมาตนอก** ดูใน ปัตมาต.

๙๕. **เส้นปัตมาตใน** ดูใน ปัตมาต.

๙๖. **เส้นปิงคลา, เส้นปิงคะลา** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบ มีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือ แล่นลงไปบริเวณหัวหน่าวแล้ว แล่นไปตามต้นขาข้างขวา แล้วเลี้ยวขึ้นไปแนบแนวกระดูกสันหลังด้านขวา แล่นขึ้นไปบนศีรษะแล้วกลับลงมาสิ้นสุด ที่จมูกด้านขวา มีลมประจำเส้นชื่อ สุรยักกาลา, สูญทกลา และ ศุณฺฑะทกลา ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๓] ตอนหนึ่งว่า "...เอน เส้นหนึ่งชื่อว่าปิงคลานั้น แล่นออกมาแต่นาก็แล้วลงไปเอา ต้นขาเบื้องขวา แล้วเกี่ยวกระหวัดไปเอาสันหลัง แฝงแนบขึ้นไปตามกระดูกสันหลังเบื้องขวา แล้วแล่นขึ้นไปเกี่ยวเอา คีตะแล้วลงมาเอานาสิกขา อยู่ประจำลมอันชื่อว่าสูญทกลาเบื้องขวานั้นแล และตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑[๓๕/๔๓]ตอนหนึ่งว่า..." เส้นปิงคะลาเบื้องขวาไป ปิงคะลาที่ขมายาว กล่าวดังเส้นอิทาใช้ จากครรภ์ขวาไป แล่นลงในหัวหน้าขา เลี้ยวตลอดตลอดหลัง สุดศรีสังลงนาศำ ประจำลมสุรยักกาลา ชิกข้างขวา เป็นสำคัญ..."

๙๗. **เส้นพื้นฐาน** น. แนวเส้นที่ใช้ในการกหนดวัด เพื่อบำบัดโรคฟื้นฟูสุขภาพ หรือส่งเสริมสุขภาพ.
๙๘. **เส้นภูลำพวัง** ดู เส้นจันทกฐล้ง, เส้นจันทะกฐล้ง.
๙๙. **เส้นมุตมาตชวา** น. เส้นที่มีทางเดินจากท้องน้อย บริเวณอู่ขิงกรานด้านชวาแล่นไปที่ปลายองคชาต ปรากฏในตำรายาศิลาจารึก ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามว่า ใช้นวดแก้ปัสสาวะกะปริบ กะปรอย.
๑๐๐. **เส้นมุตมาตซ้าย** น. เส้นที่มีทางเดินจากท้องน้อย บริเวณอู่ขิงกรานด้านซ้าย แล่นไปที่ทวารหนัก ปรากฏในตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามว่า ใช้นวดแก้ปัสสาวะบ่อย.
๑๐๑. **เส้นรัตคินี** ดู เส้นลิขินี.
๑๐๒. **เส้นรากจกษุ** ดู เส้นสหัสครังสี, เส้นสหัสรังษี, เส้นสหัสรังษี.
๑๐๓. **เส้นรากตาชวา** ดู เส้นทวารี, เส้นทะวารี.
๑๐๔. **เส้นรากตาซ้าย** ดู เส้นสหัสครังสี, เส้นสหัสรังษี, เส้นสหัสรังษี.
๑๐๕. **เส้นรุษำ, เส้นรุษัง** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบมีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือแล่นขึ้นไปราวนมข้างชวาผ่านไป ที่คอ คาง และไปสิ้นสุดที่หูข้างชวา ดังคำอธิบายภาพแผนนวด [๔/๓] ตอนหนึ่งว่า “... ๕. รุษำรากโสตชวา ...” และคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๔] “...เอนเส้นหนึ่งชื่อว่าอุลลังกนั้นออกมาแต่นาภีข้างชวาขึ้นไปราวนมชวา แล่นเข้าไปใต้คางแล้วออกเป็นรากหูชวาแล. ...” และตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๙๕] ตอนหนึ่งว่า “...หนึ่งโสตเส้นชื่อ สุขุมอุสะมานาณกรแท้ ออกจากนาภีแผ่ขึ้นไปจับราวนมชวา ขึ้นไปราวคอคาง วางไปเอาหูชวาเป็นรากโสตประสาทหนา...”เส้นสุขุมอุสะมา เส้นสุตัง หรือ เส้นอุลลังกะ ก็เรียก

๑๐๖. เล่นลาลูสึง ดู เล่นจันทญูลึง, เล่นจันทะญูลึง.

๑๐๗. เล่นสหัสศรีงสี่, เล่นสหัสสร้างสี่, เล่นสหัสสร้างสี่ [-สะหัดสะวังสี่] น. เล่น
ประธานเล่นหนึ่งในเล่นประธานสิบ มีทางเดินเริ่มจาก บริเวณสะดือ
เล่นลงไปต้นขาซ้าย แข้งซ้ายด้านใน ผ่าน ฝ่าเท้า โคนนิ้วเท้าซ้ายทั้ง
๕ นิ้ว แล้วกลับย้อนขึ้นมาตามหน้า แข้งซ้าย ขึ้นไปห้วนมซ้าย ไปใต้คาง
ลอดขากรรไกรข้างซ้าย แล้วไปสิ้นสุดที่ตาข้างซ้าย ดังคัมภีร์แผนนวด
[๒/๙๔] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเล่นหนึ่งชื่อ สหัสศรีงสี่นั้น เล่นออกมาแต่
นาภีนั้นแล้ว ก็เล่นลงไปตามต้นขาไปตลอดเท้าทั้ง ๒ ข้าง ซ้ายแล้วก็
กลับย้อนขึ้นมาตามแข้งซ้าย แล้วขึ้นไปเอาห้วนม ซ้ายแล้วเล่นเข้าไป
ใต้คาง แล้วขึ้นไปแตกออกเป็นรากจักษุ เบื้องซ้ายแล ...” หรือตำรา
โรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๙๓] ตอนหนึ่งว่า “... หนึ่งสหัสศรีงสี่เอ็น อัน
เล่นนี้ท่านพิปราย ในอุทรข้างซ้ายหมายเล่นลงไปโดยต้นขา ตลอดลง
ฝ่าเท้า เล่า เล่นผ่านเอานิ้วบาทา ต้นนิ้วลิ้นทั้งห้า ย้อนขึ้นมาข้างซ้าย
พลัน ตลอดทอดเต้านมซ้าย เล่นผันผายข้างคอนั้น ลอดขา กันไกลพลัน
สุดเล่นนั้นเป็นรากตา บังคับให้กลับกรอก หลับลิ้มออกเป็นธรรมชาติ
ประจำตาข้างซ้ายหนา ...”, เล่นสหัสศรีงสี่ เล่นรากตาซ้าย หรือ เล่นราก
จักษุ ก็เรียก

๑๐๘. เล่นสังคินี ดู เล่นลิขินี.

๑๐๙. เล่นสันทฆาตขวา ดูใน สันทฆาต, สันทฆาต, สันทฆาฏ.

๑๐๐. **เส้นสันทฆาตซ้าย** ดูใน สันทฆาต, สันทฆาต, สันทฆาฏ.

๑๐๑. **เส้นสัมปะสาไส** ดู เส้นจันทฐสัง, เส้นจันทะฐสัง.

๑๐๒. **เส้นลิกขินี** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบ มีทางเดิน เริ่มจากใต้สะดือ แล่นลงไปทั่วหน้า ทวารเบา และสิ้นสุดที่ อก้วยะเพศ ดังคำอธิบายภาพแผนนวด [๔/๓] ตอนหนึ่งว่า “... จ. ลิกขินี ทวารเบา ...” หรือคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๔] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเส้นหนึ่งชื่อว่าคิชนัน ออกแต่นาภีแล่นไป เอาหัวเห่าลงไปลำลึงนั้นแล ...” และ “... เอนชื่อลิกขินี แล่น แตนาภีออกไปเบื้ององคชาตแล ...” หรือตำราโรค นิทาน คำฉันท์ ๑๐ [๓๕/๙๖] ตอนหนึ่งว่า “... หนึ่งในอันชื่อว่า รัตคินี หนานามพิปราย สังคินีก็บรรยาย เส้นเดียวหมายมี สองนาม เส้นนี้ แล่นออกมาแต่นาภีใต้สะดือตรง ไม่เช็ดขาม เปนลึงคะชาติ มุตมก ...”, เส้นนี้ในผู้หญิงเรียก เส้นลิกขินี ในผู้ชายเรียก เส้นคิฆ, เส้นลิกขินี เส้นลิกขิณี เส้นคิฆ เส้นคิฆณะ เส้นรัตคินี หรือ เส้นสังคินี ก็เรียก.

๑๐๓. **เส้นสิบ** ดู เส้นประธานสิบ.

๑๐๔. **เส้นสุขุมอุสะมา** ดู เส้นรุข่า, เส้นรุทัง.

๑๐๕. **เส้นสุขุมัง** น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบ มีทางเดิน เริ่มจากบริเวณสะดือ แล่นไปสิ้นสุดที่ทวารหนัก ดังคำอธิบายภาพ แผนนวด [๔/๓] ตอนหนึ่งว่า “... ๑๓. สุขุมังรากทวารหนัก ...” หรือ คัมภีร์แผนนวด [๒/๙๔] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเส้นหนึ่งชื่อนันทกระหวัด นั้นออกมาแต่นาภีนั้นไป เกี้ยวเอาปากเกาะทวารคูทวารมูตรนั้น แล ...” หรือตำรา โรคนิทานคำฉันท์ ๑๐ [๓๕/๙๓] ตอนหนึ่งว่า “... หนึ่งในเส้นกังซุนั้น แล่นจรจลจากนาภี กระจหวัดรอบทวารมี คูตมกคะ พนังงาน ...”, เส้นนันทกระหวัด เส้นกุง หรือ เส้นกังซุนก็เรียก.

๑๑๖. เส้นสุดตั้ง ดู เส้นรุ้ง, เส้นรุ้งทั้ง.

๑๑๗. เส้นสุมนา [-สุมนะนา] น. เส้นประธานเส้นหนึ่งในเส้นประธานสิบมีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือ แล้วแล่นตรงขึ้นไปใน ทรวงอก ขั้วหัวใจขึ้นไปตามลำคอ ลิ้นสุดที่โคนลิ้น ดังคมกิริ์ แพนนวด [๒/๙๓] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเส้นหนึ่งชื่อว่าสุมนา นั้นแล่นมาแต่นาภีแล้ว ก็เข้าไปในพวยในอกตามลำคอขึ้นไป เปนลิ้นแล ...” หรือตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๘๔] ตอนหนึ่งว่า “... สุมนะนาพลัน ที่อยู่สุมนานั้น ตรงกลางสุณนะนาภี แล่นเลยตรงขึ้นไปขั้วหัวใจอรุณี แนบคอหอยวิติ ตลอดลิ้นลิ้นทุกเส้น ...”, เส้นสุมนะนา หรือ เส้นสุสุมนา ก็เรียก.

๑๑๘. เส้นสุมนะนา ดู เส้นสุมนา.

๑๑๙. เส้นสุสุมนา ดู เส้นสุมนา.

๑๒๐. เส้นหัสรังสี ดู เส้นสหัสรังสี, เส้นสหัสรังษี, เส้นสหัสรังษี.

๑๒๑. เส้นอัมภากาศ, เส้นอัศภากาศ [-อัตสะดากาด] น. เส้นใน ร่างกายที่ทำงานสัมพันธ์กับเส้นสุมนา มีทางเดินอยู่ระหว่างขั้วหัวใจ ตำราการแพทย์แผนไทยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนบนไป ที่ศีรษะ เรียก เส้นอัมภากาศบน กับส่วนล่างไปที่แขนทั้ง๒ ข้าง เรียก เส้นอัมภากาศล่าง.

๑๒๒. เส้นอัมภากาศบน ดูใน เส้นอัมภากาศ, เส้นอัศภากาศ.

๑๒๓. เส้นอัมภากาศล่าง ดูใน เส้นอัมภากาศ, เส้นอัศภากาศ.

๑๒๔. เล่นอิทา น. เล่นประธานเล่นหนึ่งในเล่นประธานสิบ มีทางเดินเริ่มจากบริเวณสะดือแล้วลงไปบริเวณหัวหน้า แล้วเล่นไป ตามต้นขาข้างซ้ายจนถึงหัวเข่า แล้วเลี้ยวขึ้นไปแนบแนว กระดูกสันหลังด้านซ้าย เล่นขึ้นบนศีรษะ แล้วกลับลงมา สิ้นสุดที่จมูกด้านซ้าย มีลมประจำเส้นชื่อ จันทกระลา จันทกลา หรือจันทะกาลา ดังคัมภีร์แผนนวด [๒/๙๓] ตอนหนึ่งว่า “... เอนเล่นหนึ่งชื่อว่า อิทานั้น เล่นออกมาแต่นาภีแล้วไปเอาหัวหน้า ไปเอาต้นขาเบื้องซ้ายแล้วไปเอาสันหลัง แนบขึ้นไปตามกระดูกสันหลังซ้ายแล้วเล่นผ่าน กระหวัดขึ้นไปบนศีรษะแล้วกลับลงมาเอานาสิกซ้าย อยู่ประจำลมจมูกอันว่าจันทกลา เบื้องซ้ายนั้นแล ...” หรือตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ [๓๕/๗๙] ตอนหนึ่งว่า “... เกิดเปนเล่นอิทา ให้ศิลาณีกำเริบราญ เล่นนี้วิธีผ่าน แต่นาภีพาดหัวหน้า เล่นตลอดลงต้นขา เลี้ยวตลอดนำ สันหลังกล่าวแนบกระดูกสันหลังขวา ผ่านขึ้นไปจนสุดเศียร แล้วเกี่ยวเลี้ยวตลบลง นาสิกตรงซ้ายจำเนียร ประจำลมสถิต เสถียร จันทะกาลา ทุกราดรี ...”.

๑๒๕. เล่นอุรัง ดู เล่นจันทภูสัง, เล่นจันทะภูสัง.

๑๒๖. เล่นอุลลังกะ ดู เล่นรุข่า, เล่นรุทั้ง.

๑๒๗. เล่นเอ็น ดู เล่น.

ห อ

- ๑๒๘. หน่วง** ๑. ก. กดไว้โดยค่อย ๆ ลงน้ำหนักตรงจุดนิ้ว. ๒. น. อาการที่รู้สึกปวดถ่วงที่บริเวณท้องในเวลามีประจำเดือนหรือเป็นบิด เป็นต้น.
- ๑๒๙. หมอนวด** น. ๑. ผู้มีความชำนาญในการนวดเพื่อให้คลายจาก ความเจ็บปวดหรือเมื่อยขบ. ๒. ผู้ประกอบวิชาชีพตามองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทย ที่ได้ขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะสาขาการแพทย์แผนไทย ประเภทการนวดไทย ตามกฎหมายว่าด้วยการประกอบโรคศิลปะ หรือได้รับยกเว้นไม่ต้องขึ้นทะเบียน และรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะ สาขาการแพทย์แผนไทย ประเภทการนวดไทยตามกฎหมายดังกล่าว.
- ๑๓๐. หัวตะคาก** น. แ่งกระดูกเชิงกรานที่อยู่ใต้บั้นเอว, ตะคากก็เรียก.
- ๑๓๑. หิวโหล** น. อาการเมื่อยล้าของข้อบริเวณส่วนของขาที่ติดกับต้นแขน.
- ๑๓๒. โหลตก** ดู โหลลด.
- ๑๓๓. โหลตาย** น. การที่ข้อบริเวณข่าตอนที่ติดกับต้นแขนเคลื่อนไหวไม่ได้.
- ๑๓๔. โหลติด** น. การยึดติดกันของข้อต่อบริเวณข่าตอนที่ติดกับต้นแขนทำให้เคลื่อนไหวลำบาก มักทำให้เกิดอาการเจ็บหรือปวด, หัวโหลติด ก็เรียก.
- ๑๓๕. โหลทรุด** ดู โหลลด.
- ๑๓๖. โหลเปี่ยง** น. อาการที่ข้อบริเวณส่วนของข่าตอนที่ติดกับต้นแขนเคลื่อนไหวออกจากตำแหน่งเดิม แต่ไม่เคลื่อนออกจากข้อที่ติดอยู่.
- ๑๓๗. โหลลด** น. อาการที่ต้นแขนบริเวณส่วนของข่าตอนที่ติดกับต้นแขนเคลื่อนที่ต่ำลงจากตำแหน่งเดิม, โหลตก หรือโหลทรุด ก็เรียก.
- ๑๓๘. โหลหลุด** น. อาการที่ข้อบริเวณส่วนของข่าตอนที่ติดกับต้นแขนเคลื่อนออกจากข้อที่ติดอยู่.
- ๑๓๙. เอ็น ๑๐ ประการ** ดู เส้นประธาน ๑๐.

NOTE

[illegible]

<https://www.dtam.moph.go.th>